

Beata Mrozowska-Bartkiewicz

Odmowa przyjęcia świadczenia ubezpieczeniowego w ubezpieczeniach na życie

W artykule wskazano na różne funkcje i cechy umowy ubezpieczenia na życie, przede wszystkim funkcję ochronną, a także funkcję uzupełniającą w stosunku do umów kredytu lub pożyczki, czyli wykorzystanie umowy ubezpieczenia na życie jako jednej z podstawowych form zabezpieczenia wierzytelności, np. zabezpieczenia kredytu hipotecznego.

Autorka omawia charakter prawny i zakres uprawnienia do wskazania uposażonego w umowach ubezpieczenia na życie. Przedstawia m.in. pojęcie osoby uposażonej, pojęcie uposażonego zastępczego, charakter prawny czynności przyjęcia przez uposażonego sumy ubezpieczenia oraz sytuację, gdy uposażony odmawia, w całości lub części, przyjęcia kwoty przysługującego mu świadczenia. Sytuacje takie nie są uregulowane w przepisach prawnych, co stanowi istotną lukę. Autorka postuluje wprowadzenie regulacji dotyczących odmowy przyjęcia sumy ubezpieczenia oraz zasad postępowania ubezpieczyciela w takiej sytuacji.

Słowa kluczowe: suma ubezpieczenia, uposażony, wskazanie uposażonego, bezskuteczność wskazania uposażonego, brak uposażonego, uposażony zastępczy, podział sumy ubezpieczenia.

1. Wprowadzenie

Umowa ubezpieczenia na życie pełni szereg funkcji, przede wszystkim jednak ma zapewnić ochronę i stabilność finansową bliskich ubezpieczonego na wypadek jego śmierci. Osoby te, o ile zostały wyznaczone, zostają uposażonymi. Niezależnie i równolegle, wraz z rozwojem rynku kredytów i pożyczek, powstała konieczność zabezpieczenia podstawowego ryzyka banku lub firmy pożyczkowej – otrzymania zwrotu udzielonej kwoty w przypadku śmierci kredytobiorcy lub pożyczkobiorcy w trakcie trwania umowy¹. W takich umowach użyteczne dla obu stron umowy kredytu jest wykorzystanie umowy ubezpieczenia na życie jako jednej z podstawowych form zabezpieczenia wierzytelności. W zawieranych umowach ubezpieczenia na życie jako uposażony wskazywany jest bank lub instytucja pożyczkowa.

Zasady wskazywania osoby uposażonej zawierają odpowiednie przepisy kodeksu cywilnego, regulując także sytuacje, kiedy wskazanie uposażonego okazało się bezskuteczne oraz kiedy wskazanie nie miało miejsca lub nie można ustalić jego osoby. Jednakże brakuje przepisów w sposób jednoznaczny odnoszących się do sytuacji, kiedy zidentyfikowany uposażony odmawia w całości lub części przyjęcia kwoty przysługującego mu świadczenia. Sytuacje

¹ Szerzej: B. Mrozowska, A. Wnęk, „Umowa ubezpieczenia na życie jako zabezpieczenie kredytu hipotecznego”, Prawo Asekuracyjne 2014, nr 4.

takie pojawiają się przede wszystkim, kiedy pożyczka lub kredyt została całkowicie spłacona lub kiedy zobowiązanie to zostało spłacone częściowo, a kwota świadczenia ubezpieczeniowego, przysługująca uposażonemu bankowi, nie ulega zmniejszeniu wraz z dokonywanymi spłatami. Także w życiu prywatnym mogą pojawić się sytuacje, kiedy uposażony z różnych względów nie chce przyjąć świadczenia przysługującego mu z tytułu śmierci ubezpieczonego. Niestety nasze przepisy prawa nie odnoszą się bezpośrednio do takich sytuacji, obciążając poszukujących rozwiązań praktyków podejmowanymi decyzjami.

Umowa ubezpieczenia na życie jest umową o szczególnym charakterze i wymiarze. Ubezpieczane zdarzenie, jakim jest zgon ubezpieczonego, w zasadzie ma charakter umowy ubezpieczenia zawieranej na rzecz osoby trzeciej, ponieważ z założenia, w razie zajścia wypadku ubezpieczeniowego, jakim jest śmierć osoby ubezpieczonej, świadczenie ubezpieczeniowe ma otrzymać osoba trzecia, wskazana przez ubezpieczającego jako uposażona. Zajście tego zdarzenia ubezpieczeniowego powoduje zatem powstanie roszczenia o wypłatę świadczenia po stronie uposażonego.

Stąd w ubezpieczeniach na życie kluczowym pojęciem jest **osoba uposażona, jako uprawniona do otrzymania sumy ubezpieczenia po śmierci ubezpieczonego**. Należy bowiem zwrócić uwagę na szczególny status świadczenia przysługującego z umowy ubezpieczenia na życie: środki te nie wchodzi w skład masy spadkowej, co wynika z przyjętej filozofii, iż uposażonym może być każdy, niekoniecznie osoba, której ustawowo należy się spadek. Dlatego w przypadku ubezpieczenia na życie „uposażony” nie znaczy to samo, co „spadkobierca”, zgodnie z przepisem art. 831 § 3 k.c., stwierdzającym, iż: *„Suma ubezpieczenia przypadająca uprawnionemu nie należy do spadku po ubezpieczonym”*. Osoba wskazana przez ubezpieczonego w przypadku jego śmierci uzyskuje świadczenie bezpośrednio od ubezpieczyciela bez konieczności przeprowadzania postępowania spadkowego, a ponieważ kwota świadczenia nie wchodzi w skład masy spadkowej, to jest ono zwolnione z podatku od spadków i darowizn. W konsekwencji, jeżeli masa spadkowa była obciążona długami, wierzyciele nie mogą z tego świadczenia zaspokajać swoich wierzytelności. Co więcej, kwoty należne z tytułu ubezpieczenia na życie są także wyłączone z podziału majątku w przypadku rozwodu.

Oczywiście, szczególnie w chwili obecnej, ubezpieczenia na życie pełnią wiele innych funkcji, np. ubezpieczenia o charakterze inwestycyjnym, zaliczane do grupy 3 działu II załącznika do ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej², przede wszystkim służą pomnażaniu kapitału ubezpieczonego i akumulacji oszczędności, co jest niezbędne choćby ze względu na niewydolność państwowych systemów zabezpieczenia społecznego. Jednak nawet w tych ubezpieczeniach istnieje konieczność precyzyjnego uregulowania

² Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. poz. 1170, z późn. zm.).

problematyki związanej z osobą uposażonego. Temat ten jest jednak poza przedmiotem niniejszego artykułu³.

Obecnie obowiązujące przepisy prawa zawierają luki, a przede wszystkim nie są dostosowane do zmieniających się funkcji ekonomicznych umów ubezpieczenia na życie oraz zmian społecznych.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie podstawowych, zdaniem autorki, problemów prawnych, jakie pojawiają się w praktyce ubezpieczeniowej na tle obowiązujących przepisów dotyczących instytucji uposażonego oraz zaproponowanie kierunku zmian w prawie ubezpieczeniowym.

2. Charakter prawny i zakres uprawnienia do wskazania uposażonego

Pojęcie osoby uprawnionej do otrzymania sumy ubezpieczenia, czyli uposażonego, zostało wprowadzone przez ustawodawcę w art. 831 k.c. Według § 1 tego przepisu *„Ubezpieczający może wskazać jedną lub więcej osób uprawnionych do otrzymania sumy ubezpieczenia w razie śmierci osoby ubezpieczonej; może również zawrzeć umowę ubezpieczenia na okaziciela. Ubezpieczający może każde z tych zastrzeżeń zmienić lub odwołać w każdym czasie”*.

Zgodnie z tym przepisem, prawo wskazania uposażonego przysługuje ubezpieczającemu. Wskazanie uposażonego, jak również jego zmiana i odwołanie, stanowi jednostronne oświadczenie woli ubezpieczającego i nie wymaga wyrażenia zgody przez ubezpieczyciela ani samego uposażonego. Uposażony często nawet nie wie o decyzjach podejmowanych w tym zakresie, czyli wyznaczenia lub odwołania tej czynności. Prawo do wskazania uposażonego ma charakter uprawnienia kształtującego, polegającego na możliwości ukształtowania stosunku prawnego przez jedną ze stron umowy. Ubezpieczający może w każdym czasie zmienić lub odwołać wskazanie osób uprawnionych, jak również inaczej oznaczyć udział każdej z osób uprawnionych w sumie ubezpieczenia. Uprawnienie do wskazania uposażonego ma charakter osobisty, czyli nie można go przenieść na inną osobę, ani się go zrzec, co oczywiście nie wyklucza możliwości udzielenia pełnomocnictwa do złożenia oświadczenia w tym zakresie.

W przypadku umów ubezpieczenia zawieranych na cudzy rachunek, a więc w szczególności grupowych, ustawodawca zdecydował się na modyfikację powyższych regulacji, biorąc pod uwagę interes ubezpieczonego, często ponoszącego ciężar finansowania składki ubezpieczeniowej. Zgodnie z art. 831 § 1¹ k.c. : *„W razie zawarcia umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek do wykonywania uprawnień, o których mowa w paragrafie poprzedzającym, konieczna jest uprzednia zgoda ubezpieczonego; umowa lub ogólne warunki ubezpieczenia mogą przewidywać, że uprawnienia te ubezpieczony może wykonywać samodzielnie”*.

³ Szerzej na ten temat: B. Mrozowska-Bartkiewicz, „Charakter prawny ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym”, Prawo Asekuracyjne 2015, nr 2.

Oznacza to, że w tego rodzaju umowach, w zależności od przyjętych rozwiązań, a w praktyce od celu, jaki realizować ma ta umowa oraz potrzeb danego stosunku prawnego, możliwe jest przyjęcie rozwiązań pozwalających na wskazanie osoby uposażonej przez ubezpieczającego po uzyskaniu zgody ubezpieczonego albo też przekazanie tego uprawnienia bezpośrednio samemu ubezpieczonemu. Zwykle, jeżeli ochrona w ramach umowy ubezpieczenia na życie stanowi jedno z zabezpieczeń umowy kredytu lub pożyczki, ubezpieczający posiada kontrolę nad procesem wskazania uposażonego oraz jego ewentualnej zmiany – zwykle jest to bank, który otrzymuje świadczenie w razie śmierci kredytobiorcy lub pożyczkobiorcy. Natomiast w ubezpieczeniach pracowniczych, ze względu na cel nabycia ochrony, uposażeni są bezpośrednio wskazywani przez ubezpieczonego.

Uposażony jest osobą, na rzecz której zawarta została umowa ubezpieczenia, stąd jest podmiotem stosunku ubezpieczenia, lecz jednocześnie nie jest stroną umowy ubezpieczenia, czyli nie ma wpływu na treść umowy, wysokość świadczeń, a także na sam byt stosunku umownego. Jest osobą uprawnioną do otrzymania świadczenia ubezpieczeniowego w przypadku śmierci ubezpieczonego, o ile jest wskazany przez tę osobę. Ubezpieczony w każdym czasie ma prawo do zmiany decyzji w zakresie wskazania uposażonego, zaś podejmowanie decyzji w tym zakresie objęte jest tajemnicą ubezpieczeniową, czyli nawet sam zainteresowany nie wie o procesie decyzyjnym. Dowiaduje się jedynie o niej w jej finalnej formie, to jest po śmierci ubezpieczonego. Nie otrzyma jednak wiadomości o szczegółach decyzji czy historii wyznaczeń osób uposażonych. Nie powinien otrzymać informacji, kto poza nim jest uprawniony do otrzymania części sumy ubezpieczenia i w jakim procencie. Okoliczność, że konkretna osoba w pewnym okresie trwania umowy była wskazana jako osoba uprawniona, lecz w ostateczności ubezpieczający zmienił decyzję, nie powoduje powstania jakiegokolwiek prawa do otrzymania świadczenia czy nawet do otrzymania informacji o zawartej umowie i decyzjach ubezpieczonego.

Ustawodawca nie wprowadził żadnych ograniczeń w swobodzie wyznaczenia uposażonego – może nim być zarówno członek rodziny, jak również osoba niespokrewniona. Co więcej, uposażonym mogą być nie tylko osoby fizyczne, lecz także osoby prawne oraz każdy podmiot, któremu przysługuje zdolność prawna. Zgodnie ze stanowiskiem wyrażonym przez Sąd Najwyższy⁴: „Wyznaczenie uposażonego (...) nie musi polegać na określeniu imiennym. Wystarczy określenie w sposób zapewniający identyfikację, np. wskazanie dzieci. Żadne względy nie wyłączają tu również dzieci poczętych już w chwili zajścia wypadku ubezpieczonego”.

Należy także pamiętać, że ubezpieczający może zawrzeć umowę ubezpieczenia na okaziciela – w takiej sytuacji uposażonym jest osoba posiadająca dokument potwierdzający zawarcie umowy.

⁴ Wyrok z 7 października 1971 r.(III CRN 255/71) .

3. Podział sumy ubezpieczenia i pojęcie uposażonego zastępczego

Sposób wskazania uposażonego może przebiegać również pośrednio, czyli nie poprzez wyznaczenie przez ubezpieczającego konkretnej osoby w osobnym oświadczeniu, lecz wynikać z treści ogólnych warunków ubezpieczenia. Co prawda, przyjmuje się, że wskazanie uposażonego jest uprawnieniem ubezpieczającego, a nie obowiązkiem, ale w zasadzie poprzez zawarcie umowy na określonych warunkach to wskazanie następuje. Ubezpieczający może w każdej chwili odwołać wskazanie, nie wyznaczając nowej osoby. Osoba uposażona jest wówczas ustalana na podstawie wyznaczników jej relacji z ubezpieczonym, określonych w ogólnych warunkach ubezpieczenia. Zwykle są to dzieci, małżonek, rodzeństwo, rodzice, zaś kolejność i udział w otrzymywanej sumie ubezpieczenia określa umowa. Jeżeli żadna z tych kategorii osób nie może być uposażonym, świadczenie przypada spadkobiercom ubezpieczonego w częściach, w jakich dziedziczą po ubezpieczonym zgodnie z prawomocnym postanowieniem sądu o stwierdzeniu nabycia spadku lub notarialnym aktem poświadczenia dziedziczenia. Zazwyczaj stosuje się zasadę, iż spełnienie świadczenia na rzecz jednej z kategorii osób uprawnionych wyklucza osoby zakwalifikowane do niższej kategorii.

Jeżeli ubezpieczający decyduje się na wskazanie więcej niż jednej osoby jako uposażonych, zwykle określa udział tych osób w podziale sumy ubezpieczenia. Jednakże w sytuacji braku wskazania udziałów stosuje się zasadę określoną w art. 831 § 2, zgodnie z którą: *„Jeżeli wskazano kilka osób uprawnionych do otrzymania sumy ubezpieczenia, a nie oznaczono udziału każdej z nich w tej sumie, ich udziały są równe”*. Podobnie w przypadku, gdy ubezpieczający odwołał wskazanie danej osoby, jako jednej z uposażonych, nie oznaczając udziałów pozostałych osób, przy wzięciu pod uwagę zmiany w liczbie uposażonych, wówczas udziały zwiększają się proporcjonalnie w stosunku do części, która przypadła na odwołanego uposażonego. Świadczenie z tytułu śmierci wypłacane jest na rzecz osoby wymienionej w kolejnej kategorii uposażonych wyłącznie w sytuacji, gdy żadna z osób wskazanych w poprzedzających kategoriach nie dożyła śmierci ubezpieczonego lub nie przysługuje jej świadczenie, ponieważ umyślnie przyczyniła się do śmierci ubezpieczonego. Pewien problem pojawia się w przypadku nieokreślenia procentowego udziału uposażonych w świadczeniu lub wskazania udziałów, których suma nie stanowi 100 proc. świadczenia. Wówczas często przyjmuje się, że udziały poszczególnych uposażonych są równe. Zasady podziału sumy świadczenia stosuje się także w sytuacji, gdy wskazanie jednego z uposażonych okazało się bezskuteczne. Wiąże się z tym szereg problemów prawnych, ponieważ zasadę przytoczoną powyżej należy uznać za niedostatecznie regulującą powstałą sytuację.

4. Bezskuteczność wskazania uposażonego i brak osoby uprawnionej

Pojęcie bezskuteczności wskazania uposażonego wprowadza art. 832 § 1 k.c., zgodnie z którym: „*Wskazanie uprawnionego do otrzymania sumy ubezpieczenia staje się bezskuteczne, jeżeli uprawniony zmarł przed śmiercią ubezpieczonego albo jeżeli umyślnie przyczynił się do jego śmierci*”.

W sytuacjach opisanych powyżej dochodzi do wskazania tzw. **uposażonego zastępczego**. Jest nim osoba wyznaczona przez ubezpieczonego, uprawniona zgodnie z umową ubezpieczenia do otrzymania świadczenia w przypadku śmierci ubezpieczonego, w sytuacji braku wskazania uposażonego w chwili zajścia zdarzenia, a także wówczas, gdy uposażony nie żyje lub utracił prawo do otrzymania świadczenia⁵. Wskazanie może wynikać także z **regulacji przyjętych w ogólnych warunkach ubezpieczenia**, które przewidują mechanizm ustalania osoby uposażonej w sytuacji, kiedy zachodzą przesłanki bezskuteczności.

Należy zaznaczyć, że **bezskuteczność wskazania jest stwierdzana na dzień śmierci osoby ubezpieczonej**. Do chwili śmierci ubezpieczonego uprawnienie uposażonego do świadczenia nie stanowi ekspektatywy czy też jakiegokolwiek roszczenia w stosunku do ubezpieczyciela, którą odziedziczyć mogliby jego spadkobiercy. Dopiero w sytuacji, gdy uposażony przeżył ubezpieczonego, ale nie zrealizował swojego uprawnienia do otrzymania sumy ubezpieczenia, wierzytelność ta przechodzi na spadkobierców uposażonego według zasad prawa spadkowego⁶.

Przypadki, kiedy uznaje się, że wola ubezpieczającego nie może być respektowana są ściśle określone i nie powinny być traktowane rozszerzająco. **W szczególności za bezskuteczne wskazanie nie uznaje się odmowy przyjęcia przez wskazaną osobę sumy ubezpieczenia**. Zatem nieprzyjęcie przez nią świadczenia w sytuacji, kiedy nie są spełnione powody, o których mowa w art. 832 § 1 k.c., co do zasady powoduje zaistnienie stanu niemożności wywiązania się z obowiązku po stronie ubezpieczyciela, zobowiązanego do wykonania płatności.

Jeżeli natomiast chodzi o problem **braku osoby uposażonej**, to przepisy art. 832 § 2 k.c. stanowią, że: „*Jeżeli w chwili śmierci ubezpieczonego nie ma osoby uprawnionej do otrzymania sumy ubezpieczenia, suma ta przypada najbliższej rodzinie ubezpieczonego w kolejności ustalonej w ogólnych warunkach ubezpieczenia, chyba że umówiono się inaczej*”. Jednakże, moim zdaniem, przepis ten odnosi się do sytuacji, kiedy przede wszystkim ubezpieczony lub ubezpieczający nie wskazał uposażonego lub wskazał w sposób nieskuteczny.

⁵ Szerzej: M. Szczepańska, „Problematyka działań umyślnych w ubezpieczeniach na życie”, Acta Universitatis Lodziensis Folia Iuridica 2013, nr 72.

⁶ Tak: M. Szczepańska, „Osoba uprawniona do otrzymania sumy ubezpieczenia w umowie ubezpieczenia na życie (uposażony)”, Rozprawy Ubezpieczeniowe 2009, nr 7; M. Krajewski, „Umowa ubezpieczenia art. 805 – 834 k.c. Komentarz”, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 731 i 735; wyrok Sądu Najwyższego z 7 października 1971 r. (III CRN 255/71, OSNCP 1972, nr 3, poz. 59).

Natomiast, jeżeli uposażony został w sposób prawidłowy wskazany, to jego „istnienie” nie budzi wątpliwości. Ponadto, może się zdarzyć, że uposażony przyjmie świadczenie tylko w pewnej części, jak to ma miejsce w przypadku instytucji kredytowych, co jednak komplikuje sytuację prawną i możliwość skorzystania z powołanego przepisu. Co do zasady, w sytuacji, w której nie można ustalić na podstawie oświadczeń woli ubezpieczającego oraz treści ogólnych warunków ubezpieczenia, kim jest osoba uprawniona do otrzymania świadczenia, ubezpieczyciel powinien oddać kwotę do depozytu sądowego. Uposażony zastępczy wchodzi w miejsce uposażonego głównie zwykle wyłącznie w sytuacjach, kiedy uposażony nie żyje lub utracił prawo do otrzymania świadczenia. Tymczasem odmowa przyjęcia świadczenia w całości lub części nie stanowi żadnej z tych okoliczności. Oczywiście, biorąc pod uwagę cel zawarcia umowy, w praktyce ubezpieczeniowej następuje rozliczanie sumy ubezpieczenia zgodnie z tym przepisem, jednak nie rozwiewa to wątpliwości związanych z brakiem jednoznacznych reguł w tym zakresie.

5. Charakter prawny czynności przyjęcia przez uposażonego sumy ubezpieczenia

Czynność wskazania uposażonego jest jednostronną czynnością prawną ubezpieczającego (lub ubezpieczonego). **Do nabycia przez uposażonego prawa do świadczenia nie jest konieczne wyrażenie przez niego zgody, a nawet posiadanie wiedzy o tym uprawnieniu.** Nabycie uprawnienia do świadczenia następuje z chwilą śmierci ubezpieczonego, o ile spełnione są warunki zarówno pozytywne, jak i negatywne. Ubezpieczyciel w trakcie postępowania likwidacyjnego bada przesłanki, tj. czy wskazanie było skuteczne oraz czy nie zachodzi bezskuteczność wskazania. Przy badaniu skuteczności należy zwrócić uwagę na problematykę ustalenia daty, z jaką dokonywana jest czynność prawna wskazania uposażonego i jego udziału w sumie ubezpieczenia, czyli kiedy wyznaczenie uposażonego lub jakakolwiek zmiana dotycząca jego udziału w świadczeniu może być uznane za wiążące. Praktyka ubezpieczeniowa przewiduje najczęściej rozwiązanie, że zmiana lub odwołanie uposażonego stają się skuteczne z dniem otrzymania przez ubezpieczyciela pisemnego oświadczenia ubezpieczającego lub ubezpieczonego. Może wystąpić sytuacja, że śmierć nastąpiła po wysłaniu oświadczenia, a przed jego otrzymaniem przez ubezpieczyciela – wtedy zwykle ubezpieczyciel szanuje wyrażoną ostatnią wolę zmarłego, choć mogą powstać w związku z tym wątpliwości prawne.

Ponieważ uposażony nabywa prawo do świadczenia z chwilą śmierci osoby ubezpieczonej i nie musi składać odrębnego oświadczenia woli o przyjęciu tej korzyści⁷, odrębnym problemem **jest możliwość odrzucenia przez uposażonego przyjęcia świadczenia z tytułu śmierci ubezpieczonego.** Przepisy prawa dotyczące umowy ubezpieczenia nie zawierają jakichkolwiek regula-

⁷ M. Krajewski, „Umowa ubezpieczenia art. 805–834 kc. Komentarz”, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 722.

cji dotyczących tej problematyki oraz nie wskazują, jakie powinny być podjęte kroki następcze wobec takiego oświadczenia woli uposażonego. Niewątpliwie, jak zaznaczono powyżej, **nie zachodzi sytuacja, kiedy wskazanie może być uznane za bezskuteczne**, ponieważ zgodnie z przepisami kodeksu cywilnego, przytoczonymi powyżej, za takowe może być uznane wyłącznie powstanie sytuacji, kiedy uprawniony zmarł przed śmiercią ubezpieczonego albo jeżeli umyślnie przyczynił się do jego śmierci. Nie mogą być także w drodze analogii stosowane przepisy prawa spadkowego o odrzuceniu spadku, ponieważ zgodnie z art. 831 § 3 k.c.: „*Suma ubezpieczenia przypadająca uprawnionemu nie należy do spadku po ubezpieczonym*”, a ponadto mamy tu do czynienia z zupełnie inną czynnością prawną.

6. Odrzucenie całości lub części świadczenia ubezpieczeniowego przez uposażonego

Nie ma wątpliwości, że **uprawnienie do zrezygnowania z korzyści, jaką jest otrzymanie sumy ubezpieczenia, przysługuje uposażonemu, ponieważ nie jest dopuszczalne kształtowanie sytuacji cywilnoprawnej osoby wbrew jej woli oraz narzucanie cywilnoprawnych skutków wynikających z czynności prawnej dokonanej przez inną osobę** – w naszym przypadku ubezpieczającego lub ubezpieczonego, wskazującego osoby uposażone w razie jego śmierci. Podobnie rzecz ma się z problemem możliwości przyjęcia tylko części sumy ubezpieczenia.

Odrzucenie sumy ubezpieczenia przez uposażonego ma charakter oświadczenia prawnokształtującego. Takie odrzucenie korzyści może mieć szereg podstaw i przyczyn. Zapewne w sytuacji, kiedy wskazanie dotyczy osoby fizycznej zdarza się to niezmiernie rzadko. Zwykle takie osoby uposażone są osobami bliskimi, o które ubezpieczający chce się troszczyć lub za które czuje się odpowiedzialny, zatem nie mają one powodów do rezygnacji z korzyści majątkowej w szczególności, że przyjęcie jej nie jest związane z jakimikolwiek obowiązkami lub ewentualnymi obciążeniami, jakie mogą się pojawić w przypadku spadkobrania. Zapewne, kierując się taką właśnie oceną stanu faktycznego, ustawodawca ukształtował stan prawny związany z przyznawaniem świadczenia na wypadek śmierci. Jednakże obecnie rzeczywistość społeczno-ekonomiczna jest często bardziej skomplikowana, czego tak ujęta konstrukcja prawna nie uwzględnia. W szczególności instytucja uposażenia jest wykorzystywana w związku z udzielaniem kredytów, co zupełnie inaczej kształtuje cel zawarcia umowy.

Oświadczenie o odrzuceniu świadczenia tworzy nowy stan prawny, którego skutki wpływają na sytuację prawną innych podmiotów, ale także rodzi ważne problemy praktyczne.

W doktrynie podnosi się, że, co do zasady, jeżeli w chwili śmierci ubezpieczonego nie ma uposażonego, a ubezpieczyciel określił, że w takim przypadku suma ubezpieczenia przypada członkom rodziny uposażonego, ale z wyłączeniem gminy ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy i Skarbu Państwa, to **może zaistnieć sytuacja, w której nie ma osób uprawnionych do świadczenia**. W takim przypadku należy uznać, że suma ubezpieczenia

przypada ubezpieczycielowi i powinna być traktowana jako jego zyski nadzwyczajne⁸.

W rozważanej sytuacji **wierzyciel jednak istnieje, lecz uchyła się od przyjęcia przysługującego mu świadczenia w całości lub części**. Wtedy ubezpieczyciel ma prawo do złożenia kwoty świadczenia do depozytu sądowego, aby wykazać spełnienie ciężących na nim obowiązków umownych. Ważne złożenie świadczenia do depozytu sądowego ma nie tylko takie same skutki jak spełnienie świadczenia, ale i zobowiązuje wierzyciela do zwrotu dłużnikowi kosztów złożenia. Oznacza to w przypadku, gdy zobowiązanie jest już wymagalne, przerwanie naliczania odsetek za zwłokę. O złożeniu przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego dłużnik powinien pisemnie powiadomić wierzyciela. Jednakże takie postępowanie byłoby sprzeczne z wolą ubezpieczającego lub ubezpieczonego, z celem zawarcia umowy, a także ze zdrowym rozsądkiem.

W przypadku banku, kiedy zawarcie umowy miało na celu wyłącznie zmytowanie ryzyka śmierci kredytobiorcy, a nie przysporzenie bankowi dodatkowych dochodów, co zasadniczo jest regułą, ze względu na śmierć klientów, którzy niestety w odpowiednim czasie nie zadbali o zmianę dokumentacji ubezpieczeniowej, omawiany problem jest nieco bardziej skomplikowany.

Analizy wymaga także stanowisko, czy w sytuacji spłaty zobowiązań przez klienta, który następnie zmarł, nie zmieniawszy wskazania banku jako uposażonego, nie można uznać, że świadczenie jest nienależne bankowi i przekazać je innym osobom, wskazanym jako uposażeni zastępczy, w kolejności wskazanej w umowie ubezpieczenia.

Zgodnie z art. 410 § 2 k.c. *„Świadczenie jest nienależne, jeżeli ten, kto je spełnił, nie był w ogóle zobowiązany lub nie był zobowiązany względem osoby, której świadczył, albo jeżeli podstawa świadczenia odpadła lub zamierzony cel świadczenia nie został osiągnięty, albo jeżeli czynność prawna zobowiązująca do świadczenia była nieważna i nie stała się ważna po spełnieniu świadczenia”*. Do świadczenia nienależnego stosuje się art. 405 k.c. regulujący instytucję bezpodstawnego wzbogacenia, który nakazuje zwrot nienależnego świadczenia bądź jego równowartości osobie, która je spełniła.

Czy jednak można zastosować tę instytucję? Zdaniem autorki nie, ponieważ regulacje umowy ubezpieczenia nie przewidują związania jej z innym, niejako głównym stosunkiem prawnym, np. umową kredytu lub pożyczki. Umowa ubezpieczenia funkcjonuje niezależnie od innych stosunków prawnych, podobnie jak wskazanie osoby uposażonej jest czynnością wynikającą z istoty umowy. Mogłaby ewentualnie mieć zastosowanie w sytuacji, kiedy umowa ubezpieczenia została zawarta na rzecz banku jako uposażonego, a nie zawarto umowy kredytu, tyle że ubezpieczonemu przysługuje zawsze prawo odstąpienia od umowy lub rozwiązania jej w każdym czasie.

Oczywiście kredytobiorca zobowiązuje się w zawieranej umowie kredytu do nierozwiązywania zawartej umowy ubezpieczenia, opłaty składki oraz niedokonywania zmian w zakresie wyznaczania osoby uposażonej na czas trwania umo-

⁸ M. Szczepańska, „Osoba uprawniona...”.

wy. Jednakże te zobowiązania ubezpieczającego pozostają niejako poza stosunkiem umownym ubezpieczenia na życie i nie mają wpływu na ważność złożonych do ubezpieczyciela oświadczeń, np. w przedmiocie wyznaczenia osoby uprawnionej. Ubezpieczyciel, niezależnie od zobowiązań umownych ubezpieczającego, poczynionych w związku z tą umową kredytu, jest zobowiązany do realizacji dyspozycji otrzymanych od ubezpieczonego⁹. Ta okoliczność była zresztą powodem, dla którego banki przy wykorzystywaniu umów ubezpieczenia na życie jako zabezpieczenia udzielonego kredytu lub pożyczki korzystały z instytucji umów grupowych – wówczas jako ubezpieczający kontrolowały proces wyznaczenia osoby uposażonej, realizując uprawnienie z art. 831 § 1¹ k.c. do wyznaczenia uposażonego jedynie za uprzednią zgodą ubezpieczonego. Z wyżej omówionych względów ubezpieczenia na życie, zawierane indywidualnie, nie zapewnią tego samego poziomu mitygacji ryzyka kredytowego, jak ubezpieczenia grupowe, jednakże kwestia ta pozostaje poza tematem niniejszego artykułu.

Ponadto mamy tu do czynienia z sytuacją, kiedy umowa ubezpieczenia rozwiązała się ze względu na zajście zdarzenia – śmierci osoby ubezpieczonej, zaś w swoim czasie istniał cel, dla którego umowa została zawarta. Ewentualnie można rozważać, czy nie zachodzi sytuacja, kiedy podstawa świadczenia odpadła z punktu widzenia rozwiązania się umowy, która była powodem jej zawarcia, lub zmniejszenia wysokości zobowiązania, wynikającego z tej umowy. Takie praktyki jednak, choć powszechnie stosowane, nie mają jasnej podstawy prawnej, a wynikają jedynie ze zdrowego rozsądku i dobrej woli banku oraz zakładu ubezpieczeń. W praktyce bowiem, w sytuacji, kiedy zobowiązanie wobec banku zmarłego klienta jest niższe niż suma ubezpieczenia, bank po prostu wypłaca nadwyżkę kwoty uposażonym zastępczym. Natomiast, jeżeli zobowiązanie wobec banku wygasło, zawiadamia ubezpieczyciela, że nie jest zainteresowany przyjęciem świadczenia ubezpieczeniowego.

7. Podsumowanie

Regulacje prawne dotyczące problematyki wyznaczenia uposażonego czy też wypłaty świadczenia osobom uprawnionym w ubezpieczeniach na życie są wysoce niewystarczające i nieprzystające do aktualnych realiów, kiedy umowa ubezpieczenia na życie często pełni także funkcję niejako uzupełniającą w stosunku do umów takich, jak umowa kredytu lub pożyczki. A przecież instytucja osoby uprawnionej do otrzymania sumy ubezpieczenia w umowie ubezpieczenia na życie w przypadku śmierci ubezpieczonego stanowi podstawę tego rodzaju umowy i nierzadko cel jej zawierania¹⁰.

Ustawodawca zdaje się nie dostrzegać aktualnych realiów i funkcji, jaką ubezpieczenia na życie wypełniają. Stąd autorka postuluje wprowadzenie regu-

⁹ Problematyka wykorzystywania umowy ubezpieczenia na życie jako jednego z narzędzi zabezpieczenia kredytu lub pożyczki udzielanej przez bank została szerzej omówiona w artykule B. Mrozowska, A. Wnęk „Umowa ubezpieczenia na życie...”.

¹⁰ Inaczej niż w ubezpieczeniach o charakterze inwestycyjnym, służących, co do zasady, akumulacji środków finansowych na potrzeby ubezpieczonego.

lacji dotyczących możliwości odmowy przyjęcia sumy ubezpieczenia w całości lub części oraz zasad postępowania przez ubezpieczyciela w takiej sytuacji, poprzez możliwość wypłaty odrzuconego świadczenia uposażonym zastępczym, na wzór rozwiązań przyjętych w prawie spadkowym¹¹, a przede wszystkim uznania dodatkowej roli umowy ubezpieczenia, z której wynika związek z innym stosunkiem prawnym, powstałym na przykład na bazie zawartej umowy kredytu lub pożyczki. Takie regulacje prawne pomogłyby praktyce, bez konieczności odwoływania się do instytucji bezpodstawnego wzbogacenia, jak to ma miejsce w chwili obecnej.

Przepisy art. 832 § 2 k.c. są w praktyce rozszerzająco stosowane poprzez przyjęcie, iż za brak osób uprawnionych przyjmuje się sytuacje, kiedy osoba ta odrzuciła przysługujące jej świadczenie¹², co jednak nie zawsze może stanowić rozwiązanie w przypadku, kiedy odmowa występuje tylko w stosunku do części świadczenia przysługującego z tytułu wyznaczenia jako uposażony.

Celowe byłoby także uregulowanie, w jaki sposób dokonać podziału sumy ubezpieczenia w sytuacji, w której wskazano kilka osób lub podmiotów uprawnionych do otrzymania sumy ubezpieczenia, lecz ich sytuacja prawna jest zróżnicowana. Taka sytuacja powstaje wtedy, gdy umowa ubezpieczenia odgrywa rolę dodatkowego zabezpieczenia zaciągniętych zobowiązań kredytowych.

W świetle obecnego stanu prawnego szczególna odpowiedzialność spoczywa na tworzących warunki ubezpieczenia, ponieważ szereg określonych powyżej problemów można rozwiązać poprzez stosowanie precyzyjnych postanowień umownych, w szczególności kiedy świadczenie przysługuje uposażonym zastępczym. Jeżeli bowiem sytuacja ta nie będzie precyzyjnie uregulowana w postanowieniach umownych i rozliczenie sumy ubezpieczenia będzie przeprowadzane przez uposażony bank, to naraża się na zarzut, iż kwota wypłacana rodzinie zmarłego kredytobiorcy w wyniku rozliczenia nie stanowi świadczenia ubezpieczeniowego, co zmienia jej status podatkowy.

Beata Mrozowska-Bartkiewicz
radca prawny

Bibliografia

- Krajewski M., „Umowa ubezpieczenia art. 805–834 k.c. Komentarz”, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Mrozowska B., A. Wnęk, „Umowa ubezpieczenia na życie jako zabezpieczenie kredytu hipotecznego”, *Prawo Asekuracyjne* 2014, nr 4.
- Mrozowska-Bartkiewicz B., „Charakter prawny ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym”, *Prawo Asekuracyjne* 2015, nr 2.

¹¹ Art. 935 k.c.: „W braku małżonka spadkodawcy, jego krewnych i dzieci małżonka spadkodawcy, powołanych do dziedziczenia z ustawy, spadek przypada gminie ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy jako spadkobiercy ustawowemu. Jeżeli ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy w Rzeczypospolitej Polskiej nie da się ustalić albo ostatnie miejsce zamieszkania spadkodawcy znajdowało się za granicą, spadek przypada Skarbowi Państwa jako spadkobiercy ustawowemu”.

¹² Tak M. Krajewski, „Umowa ubezpieczenia ...”, s. 737.

Szczepańska M., „Osoba uprawniona do otrzymania sumy ubezpieczenia w umowie ubezpieczenia na życie (uposażony)”, *Rozprawy Ubezpieczeniowe* 2009, nr 7.

Szczepańska M., „Problematyka działań umyślnych w ubezpieczeniach na życie”, *Acta Universitatis Lodzianis Folia Iuridica* 2013, nr 72.

Refusal to Accept Insurance Benefit in Life Insurance

The article points out various features and characteristics of a life insurance contract, primarily its protective function, but also its complementary role in relation to loan or credit agreements, that is the use of life insurance as one of the basic forms of collateral, for example a mortgage collateral. The author discusses the legal nature and scope of authorisation to designate the beneficiary in life insurance contracts. She presents, among other things, the concepts of beneficiary and contingent beneficiary, the legal nature of the acceptance of the sum insured by the beneficiary and the situation when the beneficiary refuses to accept the amount of benefit in whole or in part. Such situations are not regulated by legislation, which constitutes a significant loophole. The author proposes the introduction of regulations related to the refusal to accept the sum insured and the insurer's conduct in this situation.

Keywords: the sum insured, beneficiary, beneficiary designation, the ineffectiveness of the beneficiary designation, lack of beneficiary, contingent beneficiary, the division of the sum insured.